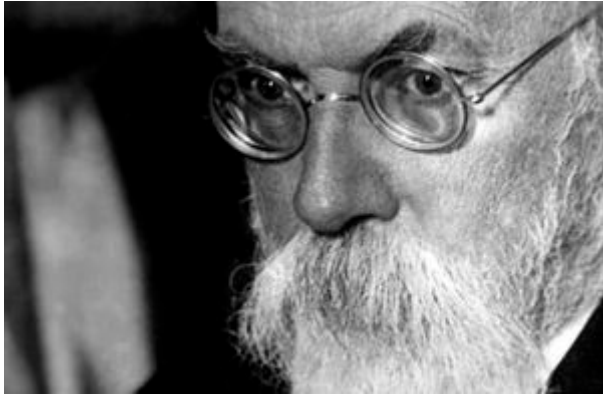

Дати заснування Української академії наук: яка правильна?

Оксана Юркова

Виглядає дивно, але факт: у рік відзначення 100-річчя Національної академії наук України існує різнобій у позначенні точної дати її створення. Перша дата – це 14 листопада 1918 року. Друга дата – це 27 листопада 1918 року. То ж яка дата – справжня? Відколи ми маємо вести відлік Академії?

Виглядає дивно, але факт: у рік відзначення 100-річчя Національної академії наук України існує різнобій у позначенні точної дати її створення.

Перша дата – це 14 листопада 1918 року.

Так, Національний банк України 10 жовтня 2018 р. ввів в обіг дві пам'ятні монети "100 років Національній академії наук України" номіналом 5 та 20 гривень, на аверсах яких розміщено тотожний напис "Закон Української Держави про заснування Української академії наук в м. Києві / Затверджую Павло Скоропадський / 14 листопада 1918 року м. Київ".

Під написом розміщено факсиміле Павла Скоропадського, а по обидва боки від відбитку печатки Української Держави позначені роки "1918" та "2018".

Монети у 5 та 20 гривень, випущені Національним банком України до 100-річчя НАН України. Реверси та аверси. Зображення з сайту nas.gov.ua

Друга дата – це 27 листопада 1918 року.

Її, приміром, дотримується офіційний веб-сайт Національної академії наук України, який безапеляційно стверджує, що Академія "була заснована 27 листопада 1918 р."

Скріншот із сайту Національної академії наук України від 14 листопада 2018 року, адреса сторінки: nas.gov.ua

То ж яка дата – справжня? Відколи ми маємо вести відлік Академії?

Перед тим, як говорити про те, як і чому виникли ці дати та що з ними робити, маю зробити невеликий відступ.

Історики добре знають, що з датами треба бути дуже уважними. Особливо це стосується періоду Української революції, тобто 1917–1921 років.

Через неймовірну плутанину із датуванням подій за юліанським чи григоріанським календарем (простіше кажучи, за старим чи новим стилем), що почалась ще сто років тому, і зараз навіть серйозні дослідники часто-густо припускаються прикрих помилок.

Це призводить до не менш прикрих (а іноді й кумедних) похибок в опису послідовності подій та відтворенні причинно-наслідкових ланцюжків.

Помилками рясніють численні документи, зокрема виписані в радянський час паспорти, не позбавлені їх також написи на могильних пам'ятниках. Про умисно спотворене датування годі й згадувати.

Нагадаю, що в той час, як країни Європи (за окремими винятками) вже кілька століть жили за григоріанським календарем, перехід на новий стиль на територіях колишньої Російської імперії відбувався в основному у 1918 році.

Згідно із відповідними законами в Російській Радянській Республіці після 31 січня наступило 14 лютого, а в Українській Народній Республіці після 15 лютого – 1 березня.

Деякі газети, що виходили в Україні (приміром, "Нова Рада" чи "Відродження"), після переходу на новий григоріанський календар ще довго на титульній частині першої сторінки подавали подвійне датування – спочатку дату за новим стилем, а у дужках – за старим.

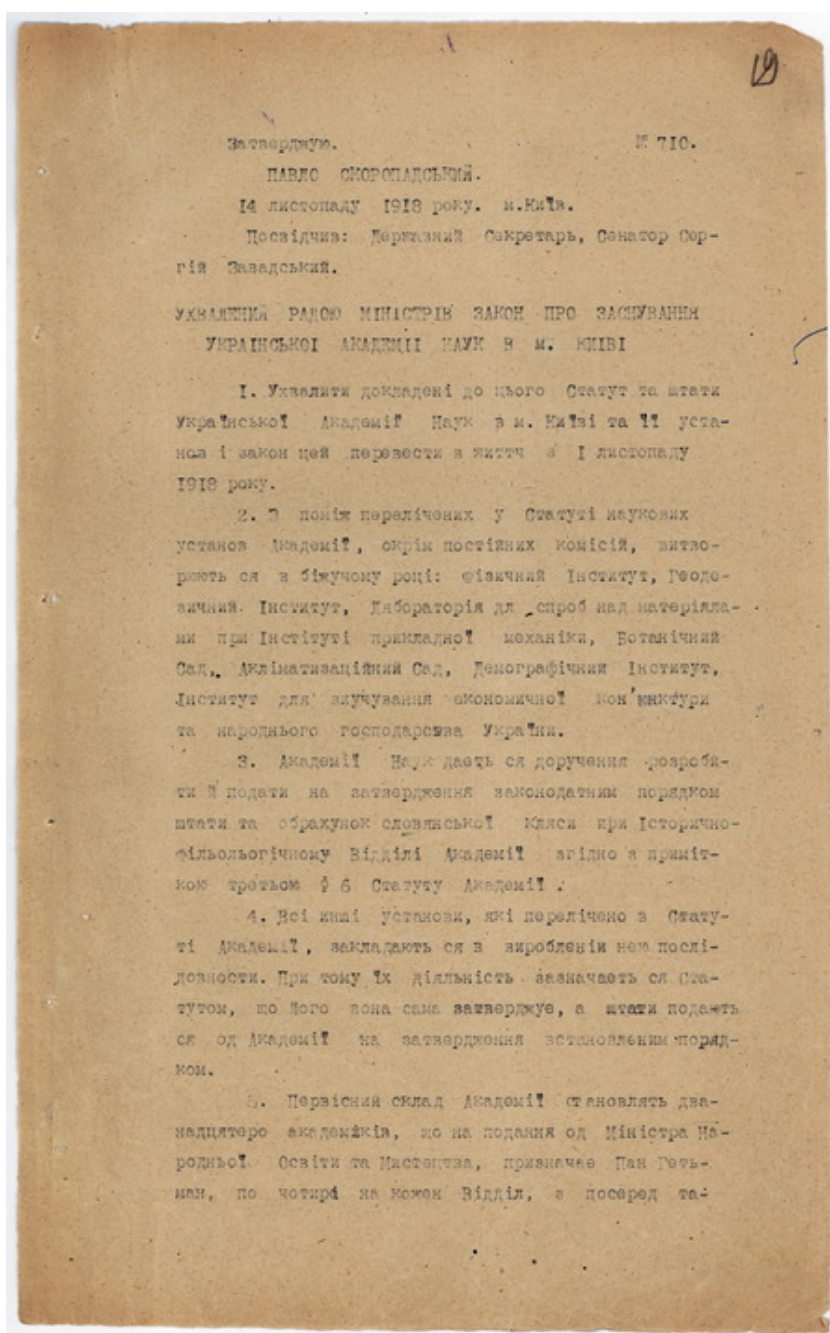
А от офіційний друкований орган Ради Міністрів Української Держави "Державний Вісник", де публікувались грамоти гетьмана України Павла Скоропадського, закони Української Держави, постанови та розпорядження уряду (сучасна газета "Урядовий Кур'єр" є аналогом "Державного Вісника") одразу у травні 1918 р. почав виходити тільки з однією датою за новим стилем.

Українська Держава жила за новим календарем, її офіційне діловодство не потребувало відсилок до старого стилю.

Що ж до дати заснування Академії наук, то, здавалося б, варто було би "підняти" оригінальний Закон про її заснування, подивитись на бланк із датою та підписом гетьмана, щоб розставити всі крапки над і. Але зробити це наразі не виходить.

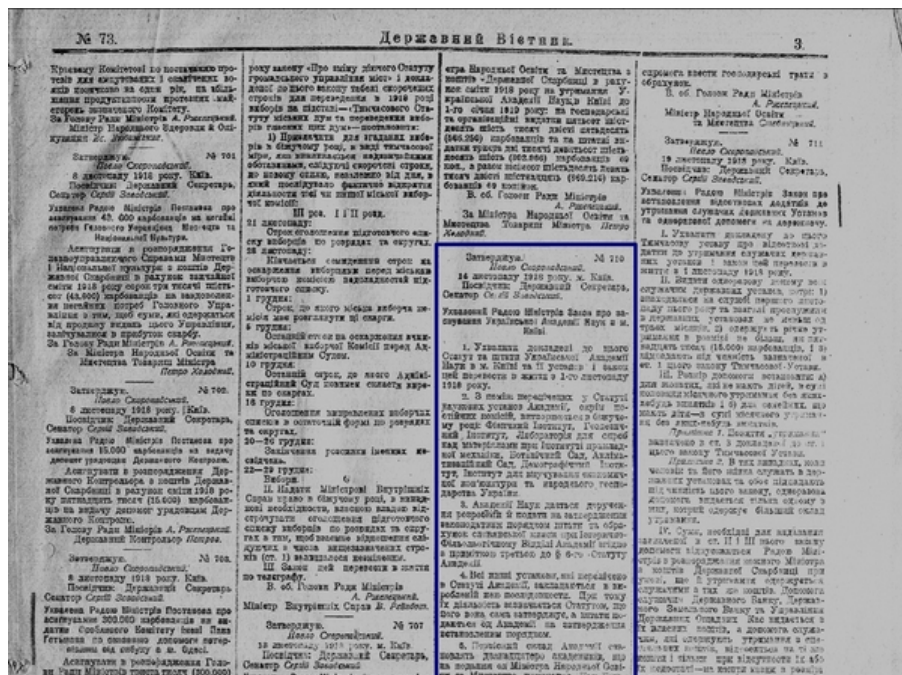
Так склалось, що за наявності багатьох оригінальних (і рукописних, і машинописних) документів, що висвітлюють кількамісячний процес діяльності Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української академії наук у Києві (УАН), оригіналу ухваленого Павлом Скоропадським Закону про Академію наук поки що в архівах не виявлено.

Є лише його машинописні копії, де позначена дата 14 листопада 1918 р.

Машинописна копія першої сторінки "Закону про заснування Української академії наук в м. Києві", що зберігається у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України у фонді Міністерства освіти Української Держави. tsdavo.gov.ua

Втім, жодного сумніву у наявності такого Закону, що був підписаний саме 14 листопада 1918 року, немає. Закон був опублікований у 73-му числі офіційного "Державного Вісника" 22 листопада 1918 р. і, відповідно, відтворений в газеті текст є найавторитетнішим.

Початок публікації "Закону про заснування Української академії наук в м. Києві" у газеті "Державний Вісник" за 22 листопада 1918 року

У тому ж газетному числі побачили світ ще два нормативні акти, що стосувались Академії наук – Наказ гетьмана по Міністерству народної освіти та мистецтва про призначення перших 12 дійсних членів (академіків) УАН, що також датувався 14 листопада 1918 р., та ухвалена за день перед тим (тобто 13 листопада) постанова Ради Міністрів Української Держави про асигнування 869.216 крб. 69 коп. на утримання Академії до 1 січня 1919 р.

Звідки ж з'явилась дата 27 листопада 1918 року?

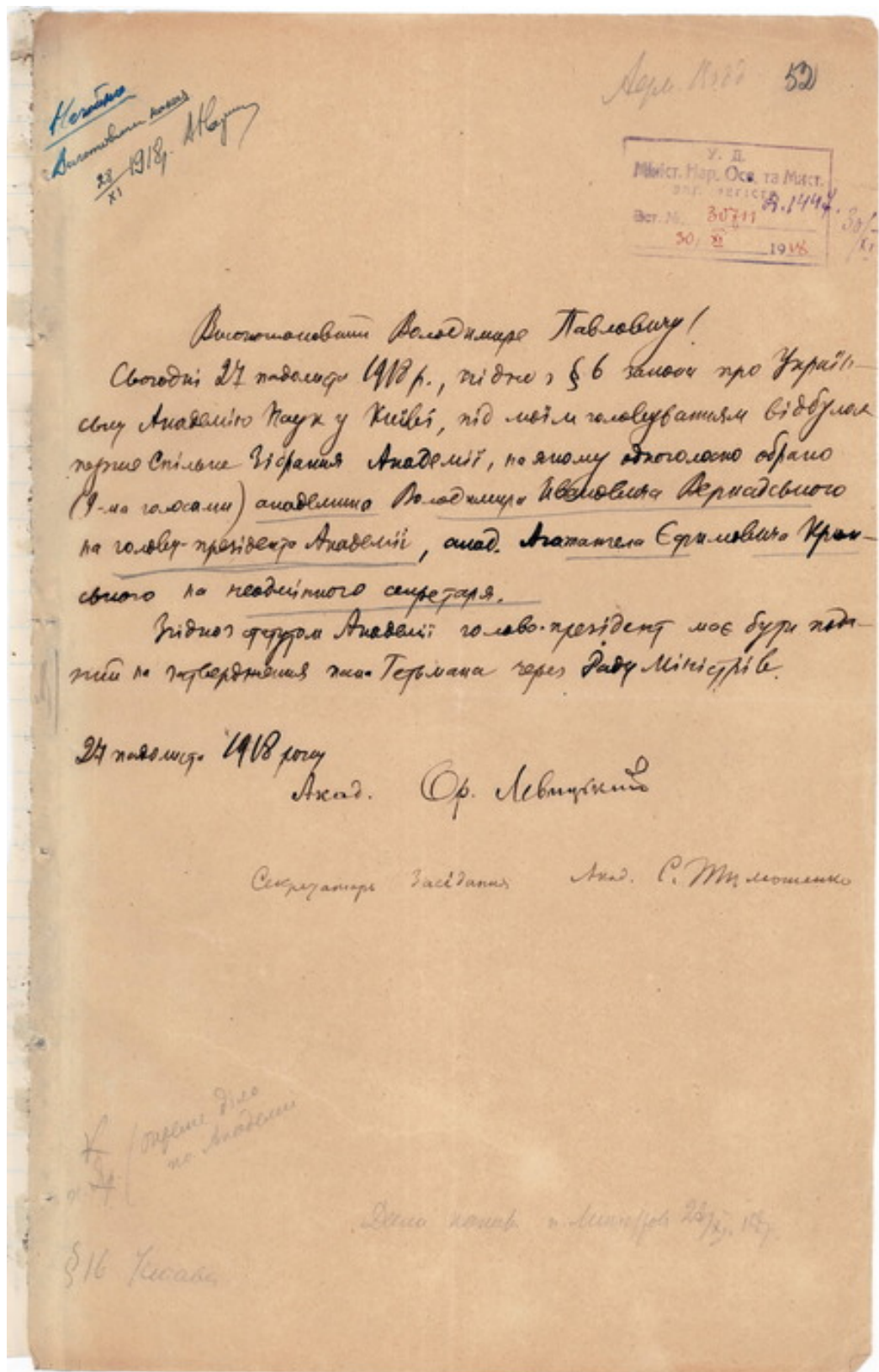
А все просто – саме того дня у Києві у будинку по вул. Малопідвальній, 36 (зараз це вул. Ярославів Вал, 36) у приміщенні Українського наукового товариства відбулось перше Спільне зібрання УАН.

Всі 12 призначених академіків на ньому присутніми не були. Академік Микола Петров захворів та передав свій голос колезі Оресту Левицькому. Вчасно до Києва не змогли дійхати академіки Дмитро Багалій, Степан Смаль-Стоцький і Федір Тарановський.

Отже, присутні 8 академіків (Володимир Вернадський, Микола Кашенко, Володимир Косинський, Агатангел Кримський, Орест Левицький, Павло Тутковський, Степан Тимошенко та Михайло Туган-Барановський) разом мали 9 голосів.

За головуванням найстаршого на засіданні Ореста Левицького (йому тоді було 69 років) академіки одногосно обрали Володимира Вернадського головою-президентом УАН, а Агатангела Кримського – неодмінним секретарем.

Про результати засідання Орест Левицький одразу ж повідомив Міністра народної освіти Української Держави Володимира Науменка. 30 листопада гетьман Павло Скоропадський затвердив обрання Володимира Вернадського головою-президентом Української академії наук.

Лист академіка Ореста Левицького до Міністра народної освіти Української Держави Володимира Науменка про обрання голови-президента та неодмінного секретаря УАН. 27 листопада 1918 року

Зберігається у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України у фонді Міністерства освіти Української Держави. tsdavo.gov.ua

Ще раз наголошу, що наведені вище дати – 14 листопада, 27 листопада та 30 листопада 1918 р. – вже наведені за григоріанським календарем, жодної потреби додавати до них додаткові 13 днів для начебто приведення до нового стилю немає.

Так само немає потреби подавати їх у подвійному датуванні (новий-старий стиль), адже Україна жила за новим стилем з 1 березня 1918 р.

Тому абсолютно помилковою є зафіксована в українській Вікіпедії станом на 14 листопада 2018 р. у статті про НАНУ інформація про відкриття Академії 27 листопада 1918 р.

Скоріше за все, дописувачі захотіли були святіше Папи Римського, вигадавши "неогригоріанський" стиль – адже саме 27 виходить, коли до дати ухвалення Павлом Скоропадським Закону про УАН (14) додати 13 (число днів, на які юліанський календар відставав від григоріанського).

Історія [ред. | ред. код]

Докладніше: Історія НАН України

Українську академію наук засновано за указом гетьмана **Павла Скоропадського** і урочисто відкрито 27 листопада 1918 року.^[4] Її було створено самоврядною установою, яка одразу складалася з 45 установ: 15 інститутів, 14 постійних комісій, 6 музеїв, 2 кабінети, 2 лабораторії, Ботанічний та **Акліматизаційний сади**, Астрономічна обсерваторія, Біологічна станція, бібліотека, друкарня та архів. Видання Академії повинні були друкуватися українською мовою. Статут підкреслював загальноукраїнський характер УАН: її дійсними членами могли бути не тільки громадяни Української Держави, але й українські вчені **Західної України** (що тоді входила до

4. ↑ * Полонська-Василенко Н. Українська Академія Наук (Нарис історії). Частина I (1918—1930).— Мюнхен: Інститут для вивчення історії та культури СРСР. Досліди і матеріали (серія 1, ч. 21), 1955.— С. 15.

Скріншот вікіпедійної статті про Національну академію наук України від 14.11.2018. [https://uk.wikipedia.org/wiki/Національна академія наук України](https://uk.wikipedia.org/wiki/Національна_академія_наук_України)

Найдивніше, що крім наведення помилкової дати, у статті йдеться про якесь "урочисте відкриття" Академії (чого насправді не було), до того ж вся ця конструкція опирається на роботу Наталії Полонської-Василенко "Українська академія наук. Нарис історії" (Мюнхен, 1955–1958).

Але, якщо відкрити книгу Наталії Полонської-Василенко, то чітко побачимо зовсім інше: історик пише про "формальне" відкриття УАН 14 листопада 1918 року^[1] і, у свою чергу, посилається на "Історію України" Дмитра Дорошенка, де також мова йде про 14 листопада!^[2]

Згідно §§ 14—17 Статуту, Академія діставала право зноситися безпосереднє з Радою Міністрів. Вибраний Академією Голова-Президент представлявся на затвердження Верховній Владі через Раду Міністрів, а неодмінний секретар, голови Відділів, академики та директори установ — через Міністра Народньої Освіти. § 21 «Статуту» установляв, що «всі видання Академії обов'язково повинні друкуватися українською мовою. Коли б автор забажав, Академія друкує ту саму працю рівночасно одною з оттакх мов: французькою, німецькою, англійською, італійською та латинською». § 47 установляв, що «усе внутрішнє діловодство Академії (протоколи, канцелярійні папери і т. д.) обов'язково провадиться мовою українською».

Згідно з § 62 «Статута» дійсними членами Академії (академики) «можуть на однакових умовах обрання бути громадяне України та українські вчені Галичини, Буковини й Угорської України, відомі своїми науковими працями». Могли бути академиками й чужоземці, але на особливих умовах обрання (для обрання чужоземців потрібна була більшість $\frac{2}{3}$ голосів присутніх дійсних членів Академії).

Наказом Гетьмана від 14. листопада 1918 р. призначено було такий склад академиків: по Історично-Філологічному Відділу: проф. Дмитро Багалій — по катедрі української історії; проф. Агатангел Кримський — по східній історії й мовам; проф. Микола Петров — по історії українського письменства; проф. Степан Смоль-Стоцький — по українській мові. По Фізично-Математичному Відділу: орл. академик Володимир Вернадський — по катедрі мінералогії; проф. Микола Кашенко — по катедрі акліматизації; проф. Степан Тимошенко — по катедрі механічної механіки. По Відділу соціальних наук: проф. Михайло Туган-Барановський — по катедрі теоретичної економіки; Орест Левицький — по катедрі звичаєвого права України; проф. Володимир Косинський по катедрі сільського господарства, проф. Филип Тарановський — по катедрі порівняльної історії права¹⁾. Президентом Академії призначено Вол. Вернадського, невідмінним секретарем — Аг. Кримського. В такому складі Академія й була відкрита 14. листопада 1918 року.

На своє утримання Академія діставала окрім звичайного удержання згідно штатів (див. «Державний Вістник», 1918, № 76), ще й 1,500,000 карбованців щороку на різні наукові підприємства: «експедиції, спеціальні досліді, вивчення приборів, належне поставлення дослідів та спостережень, підготовку наукових видань і т. ин.» (див. «Полжюкучу Записку до законопроектів про заснування Української Академії Наук», ст. 25-та).

В цілях успішного розвитку й поширення національної української культури у Гетьмана виникла думка — вже в перших місяцях його гетьманування — виділити з Міністерства Народньої Освіти всі інституції й справи, які безпосереднє торкаються національної культури (бібліотеки, музеї, театри і т. д.) і сконцентрувати в особливому відомстві

¹⁾ «Державний Вістник», 1918, № 73.

Сторінка з книги Дмитра Дорошенка "Історія України. 1917–1923 рр. Том II. Українська Гетьманська Держава 1918 року" (Ужгород, 1930) з інформацією про створення УАН

Очевидно, спираючись на цю Вікіпедійну статтю та офіційний веб-сайт НАН України, неправильну дату створення Академії просувають й інші сайті, зокрема поважний сайт Національної історичної бібліотеки України, де взагалі з датами та подіями суцільна плутанина (мені важко пояснити, чому УАН, за версією Історичної бібліотеки, було засновано 27 листопада 1918 р., якщо тут же вказується, що Закон про УАН був ухвалений 14 листопада)[\[3\]](#).

Скріншот сторінки Національної історичної бібліотеки України від 14.11.2018
nibu.kiev.ua

Крім "календарної" зауважу ще одну причину перенесення дати заснування Академії на 27 листопада 1918 р., що стало помітно приблизно 10 років тому, коли НАН України відзначала своє 90-річчя.

Саме тоді в публічному дискурсі почали зміщувати акцент із "формального" підписання Закону гетьманом Павлом Скоропадським (14 листопада) на дату першого Спільного засідання УАН (27 листопада) та наголошувати на символічному збігу народження Академії та дня народження Президента НАН України академіка Бориса Патона.

Дійсно, згідно паспортних даних, Борис Євгенович народився 27 листопада 1918 р.

Втім, з цим "зсувом" дати народження Академії до дати народження її Президента історія зіграла гіркий жарт.

Адже у випадку Бориса Патона відбулась помилка, про яку я вже згадувала – до дати нового стилю його справжнього дня народження, що зафіксовано у метричній книзі київської церкви Св. Марії-Магдалини, помилково ще раз додали 13 днів[4].

Тобто насправді Борис Патон народився 14 листопада 1918 р., чітко у день підписання гетьманом Павлом Скоропадським Закону про створення Академії, і потреби "підганяти" день створення УАН до дня народження її Президента ніякої немає.

Взагалі з датами заснування Академії не щастило.

Весь час відтерміновувалось святкування першого десятирічного ювілею Академії. З 1928 року його спочатку змістили на 1929-й, потім на 1930-й, а у березні 1931-го і взагалі відмінили за рішенням ЦК КП(б)У. Науковцям, проте, вдалось організувати кілька виставок та видати декілька видань за "ювілейні" кошти.

В одному з таких "ювілейних" видань, підготовлених секретарем партійної організації Всеукраїнської академії наук (так тоді називалась НАН України) Андрієм Артемським у 1931 р., називалась правдива дата заснування Академії згідно закону 14 листопада 1918 р.[5],

однак наголошувалось на "класовій буржуазній та поміщицькій суті" Академії в часи Української Держави та Директорії[6].

Натомість, зазначав Андрій Артемський, лише встановлення радянської влади у Києві у лютому 1919 р. забезпечило "справжню наукову діяльність" Академії[7].

Ґрунтувалось дане твердження на факті передачі у власність Академії приміщення та садиби колишнього пансіону графині Левашової. Це сталося після зустрічі очільників УАН академіків Володимира Вернадського та Агатангела Кримського із наркомом освіти УСРР Володимиром Затонським 10 лютого 1919 р.

Наступного дня відповідний наказ Наркомату освіти УСРР був оприлюднений у газеті "Киевский коммунист"[8].

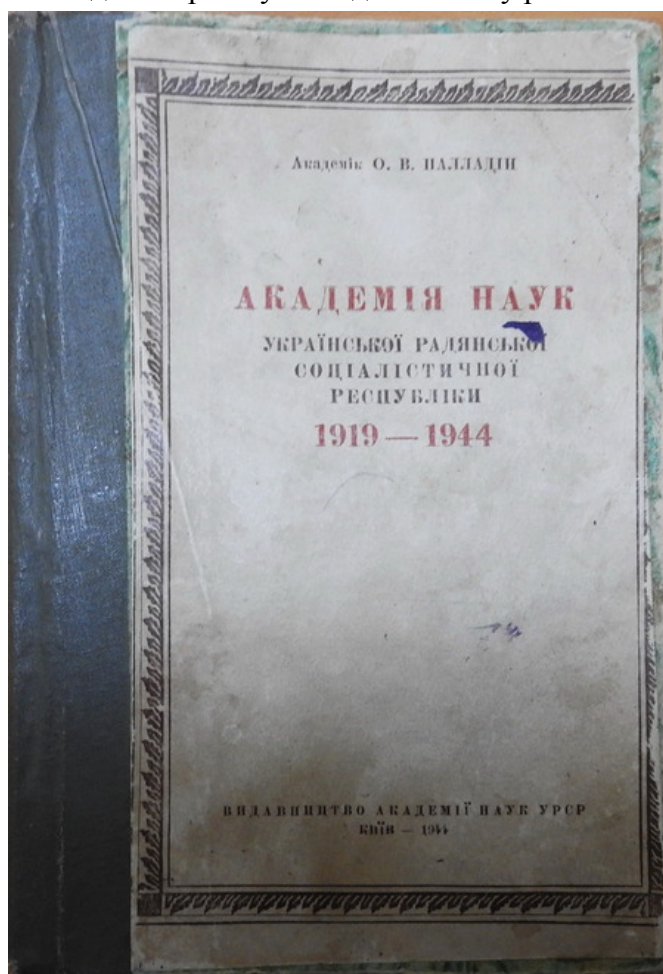
Ще через день, 12 лютого 1919 р., відбулось чергове, 13-е за ліком, Спільне зібрання УАН, на якому обговорювався наказ Володимира Затонського.

Починаючи з книги Андрія Артемського реквізиція пансіону Левашової, яка, як писав у "Щоденнику" Володимир Вернадський, була проведена "по-більшовицьки", використовувалась як привід для приписування радянській владі заслуг із створення УАН.

Робилось це поступово і до певної міри сором'язливо.

Приміром, у книзі на той час віце-президента АН УРСР акад. Олександра Палладіна під промовистою назвою "Академія наук Української Радянської Соціалістичної Республіки. 1919–1944" (Київ, 1944) згадувалось про Закон 14 листопада 1918 р., однак стверджувалось, що заснування Академії було декларацією, а "справжнє існування Української Академії наук почалося лише в 1919 році, після встановлення радянської влади в Києві.

Лише радянська влада створила умови для початку роботи Академії Наук"[9].

Обкладинка книги Олександра Палладіна "Академія наук Української Радянської Соціалістичної Республіки. 1919–1944"

Фактично до кінця 1960-х років домінувала дана концепція заснування УАН: визнавалось, що УАН була заснована наприкінці 1918-го року (причому чим далі, тим рідше згадували про Закон 14 листопада 1918 р.), але підкреслювалось, що це був формальний акт.

Натомість лише після встановлення радянської влади у лютому 1919 р. розпочалась реальна робота^[10].

Принагідно зазначу, що у 1957 р. надзвичайно майстерно обійшов питання часу заснування Академії історик Федір Лось, просто наголосивши, що "після революції" "у Києві головним науковим осередком стає Академія наук Української РСР"^[11].

50-річчя так званого "Великого Жовтня", що відзначалось у 1967 р., концептуально змінило датування заснування Академії. З цього часу йшлося вже про те, що Академія наук радянської України розпочала свою діяльність "на зорі радянської влади на Україні" у лютому 1919 р.^[12]

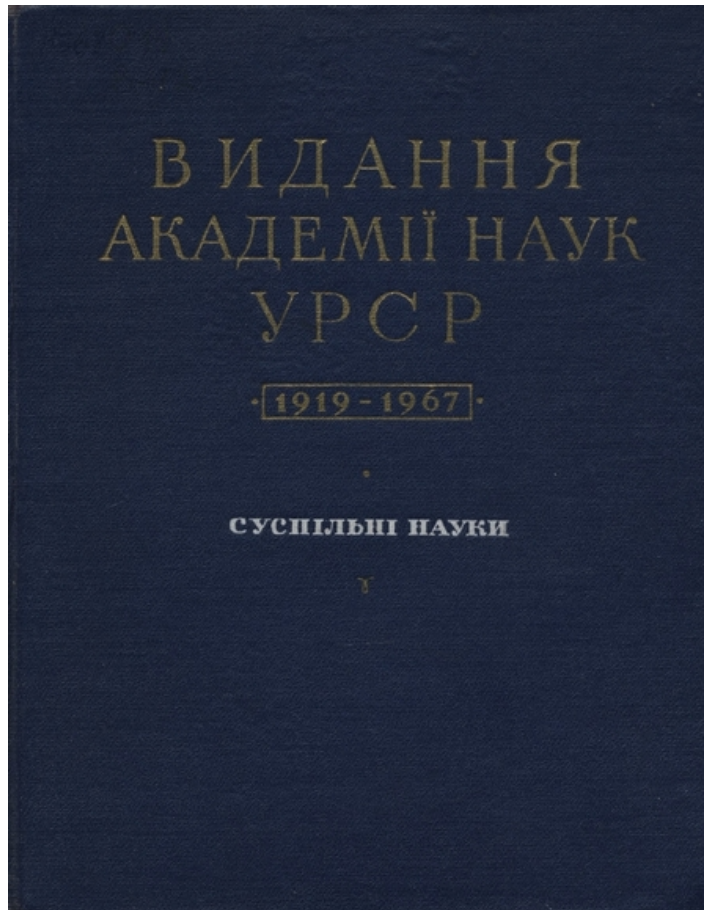
Саме до 1919 року відсилала, наприклад, велика настільна медаль, присвячена півстолітньому ювілею Академії.

Велика настільна медаль, випущена до 50-ї річниці утворення Академії наук УРСР

Медальєр Олег Кошовий. 1969

Недвозначно про початок роботи Академії свідчили й радянські бібліографічні покажчики, де точкою відліку був саме 1919 рік.

Обкладинка книги "Видання Академії наук УРСР. 1919–1967. Суспільні науки" (Київ, 1969)

Найкумедніше, що ніяк не могли визначити точну дату – поперемінно відлік роботи Академії вели то з 11-го лютого 1919 р., що відповідало даті газетної публікації наказу Володимира Затонського про реквізицію пансіону графині Левашової, то з 12-го лютого, коли відбулось перше після встановлення радянської влади у Києві Спільне зібрання.

Остання дата частіше брала гору, бо виглядала більш "науково обґрунтованою" і вагомою. Фальшива дата заснування УАН у лютому 1919 року зникла наприкінці 1980-х, коли розгорнулася по-справжньому наукова робота із дослідження діяльності Академії та із небуття почали повертатись імена репресованих радянською владою вчених.

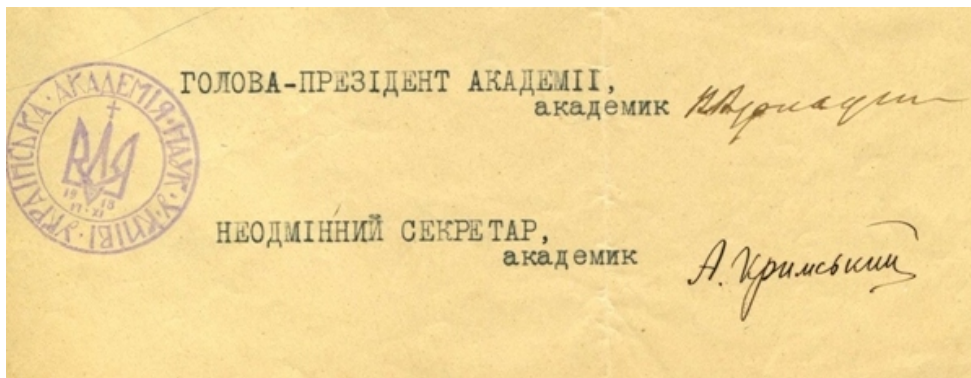
З того часу ми говоримо лише про 14 листопада 1918 року, пов'язуючи Академію із підписаним гетьманом Павлом Скоропадським Законом.

До того ж справжня дата заснування Української академії наук закарбована на її малій печатці, що була затверджена 7 грудня 1918 р. на 3-му Спільному зібранні УАН.

Того дня неодмінний секретар Агатангел Кримський подав проект малої печатки на розгляд колег.

Спільне зібрання затвердило проект, відзначивши, що "на знакові держави св. Володимира повинен вгорі бути хрещик і що під тим знаком треба вмістити дату заснування Академії наук: 14.XI.1918".

Печатка невдовзі була зроблена.

Відбитка малої печатки Української академії наук із датою 14.XI.1918 nbuv.gov.ua

Запроектовано було й зробити велику печатку УАН. Під час обговорення акад. Павло Тутківський висловив незвичне, як на наш сучасний традиційний погляд, побажання. Він запропонував, щоб "на тій великій печатці намальовано було якусь рослину, типову спеціально для української території, приміром *Azalea Pontica*"^[13].

Цікаво, як би виглядала на великій печатці квітка азалії або жовтого рододендрону?

Квітне рододендрон жовтий, або ж *Azalea pontica* у Ботанічному саду імені академіка Олександра Фоміна

ФОТО: Катерина Жбанова, 2018

Щиро дякую співробітникам Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського, Інституту архівознавства Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського, Архіву Президії НАН України, а також Катерині Жбановій за допомогу у підготовці ілюстративного ряду для даної статті, а також колегам Дмитру Байкенічу, Тетяні Водотиці, Сергію Гіріку, Андрію Гречилу, Марині Принь, Олександрю Приню, Валерію Томазову, Анні Яненко за доброзичливе обговорення проблеми та цінні консультації.

-
- [1] Полонська-Василенко Н. Українська академія наук. Нарис історії. – Частина I (1918–1930). – Мюнхен, 1955. – С.15.
- [2] Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр. – Том II: Українська Гетьманська Держава 1918 року. – Ужгород, 1930. – С.364.
- [3] Ще раз підкреслю: "Закон про заснування Української академії наук у м. Києві" був ухвалений Радою Міністрів Української Держави 13 листопада 1918 р., а затверджений гетьманом П.Скоропадським 14 листопада 1918 р.
- [4] Дмитрієнко М.Ф., Томазов В.В. Рід Патонів: історико-генеалогічне дослідження. Документи. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – С.27.
- [5] Артемський А. Я. Що таке Всеукраїнська Академія наук (ВУАН). – К., 1931. – С.14.
- [6] Там само. – С.15–18.
- [7] Там само. – С.19.
- [8] Див. Киевский коммунист. – Киев, 1919. – 11 февраля.
- [9] Палладін О. Академія наук Української Радянської Соціалістичної Республіки. 1919–1944. – Київ, 1944. – С.4.
- [10] Див., приміром: Щербань О.Н. Академія наук Української РСР // Українська радянська енциклопедія. – Т.1. – К., 1959. – С.130.
- [11] Див.: Лось Ф. Є. Розвиток історичної науки на Україні за роки Радянської влади // Розвиток науки в Українській РСР за 40 років. – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – С.32.
- [12] Див., приміром: Історія Академії наук Української РСР: В 2 кн. – Кн.1. – К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1967. – С.11; Немошкаленко В.В., Новиков Н.В., Пельх В.М. Академія наук Української ССР. 1969. – К.: Наукова думка, 1969. – С.7; Академія наук Української РСР // Українська радянська енциклопедія. – Вид. 2-е. – Т.1. – К., 1977. – С.105; Академія наук Української ССР. 1919–1979. Справочник. – К.: Наукова думка, 1979. – С.11.
- [13] Вибрані наукові праці академіка В.І.Вернадського. Т.1: Володимир Іванович Вернадський і Україна. – Кн.1: Науково-організаційна діяльність (1918–1921). – К., 2011. – С.256.